

„Pesten az emberek Budában járnak”¹

Lukács Anikó: *Nemzeti divat Pesten a 19. században*. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2017. 296.

„Célom a nemzetépítés folyamatának bemutatása egy konkrét példán, a nemzeti öltözet elterjesztésére, divatba hozására irányuló törekvéseken keresztül.”² – olvashatjuk a *Nemzeti divat Pesten a 19. században* című könyv bevezetőjében, mely Lukács Anikó 2010-ben megvédett doktori értekezésének³ átdolgozott változata, valamint a *Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából* című sorozat 6. kötete. Ahogy a disszertáció, úgy a megjelent könyv sem előzmény nélküli, hiszen a szerző korábban már több cikket, tanulmányt⁴ publikált a 19. századi nemzeti divattal kapcsolatban, melyekre a kötet egy-egy önálló fejezete jelentős mértékben épít.⁵

Az öt nagy fejezetből álló könyvet tartalmi összetételét tekintve két – a nemzeti divat fejlődéstörténete szempontjából meghatározó időszakot tárgyaló – szakaszra oszthatjuk. A mű első része a reformkorban, tehát az 1830-as és az 1840-es években végbement folyamatokat igyekszik rekonstruálni korabeli divatlapok segítségével, második része pedig az 1850-es és az 1860-as éveket vizsgálva kísérli meg ugyanezt. A kötet utolsó fejezete más műfajú forrásbázisa miatt némileg elkülönül, ugyanis abban Lukács nem a sajtóra támaszkodik, hanem a nemzeti divat emlékiratokban, naplókban való lecsapódásait, illetve az ilyen jellegű szövegekben fennmaradt nyomait vizsgálja.

Mielőtt rátérnék a mű tartalmának ismertetésre, egy gondolat erejéig kanyarodjunk vissza a nyitó idézethez, mely arra enged következtetni, hogy nem hagyományos értelemben vett divattörténeti vagy viselettörténeti igénnyel készült munkával van dolgunk. A könyv nem a nemzeti öltözettel, az egyes ruhadarabokkal, hanem sokkal inkább az ezekhez kapcsolódó, illetve az általuk megjelenített képzetekkel

¹ Idézi: LUKÁCS, 2017. 185. A humoros szójáték utalás a nemzeti divat Pest-központúságára, valamint a nemzeti ruhadarabok sajátos elnevezéseire, melyeket kigondolódik rendszerint a magyar történelem egy-egy neves alakja után adtak. A nevezett buda mellett ilyen volt pl. az atilla, a zrínyi, az Árpád-mente, a Tinódi-guba, a Petőfi-gallér stb.

² LUKÁCS, 2017. 14.

³ LUKÁCS, 2010a.

⁴ LUKÁCS, 2002; LUKÁCS, 2008a; LUKÁCS, 2008b; LUKÁCS, 2010b.

⁵ A kötet *Kostyál Ádám és Klasszy Vencel: a német és a magyar szabók vitája a reformkori Pesten*, a *Nemzeti divat a pesti magyar nyelvű sajtóban az 1850-es, 60-as években* és *A 19. századi magyar nemzeti divat emlékiratok és naplók tükrében* című fejezetei önálló tanulmányként is megjelentek. Vö. LUKÁCS, 2008a; LUKÁCS, 2010b; LUKÁCS, 2008b.

foglalkozik. Lukács Anikó a modern nemzet kialakulását és a nemzetépítés fogalmát taglaló klasszikus elméletekre – Benedict Anderson,⁶ Anthony Smith⁷ vagy Roger Chartier⁸ munkáira – támaszkodva a löfgreni értelemben használt „nemzeti leltár”⁹ egy konkrét elemén keresztül vezeti végig az olvasót a magyar nemzetépítés izgalmas folyamatán, kiemelt figyelmet szentelve a nemzeti viseletet forszírozó propaganda jelentőségének, azaz annak, hogy miként próbálták meg rávenni az embereket a magyaros, nemzeti öltözet viselésére egy olyan korban, mikor a párizsi divat európai hegemoniája már több mint egy évszázada töretlennek volt mondható. Ez a töretlenség persze nem jelent egyúttal állandóságot is, ugyanis a divat lényege éppen a folyamatos változásban rejlik, ebből kifolyólag kizárólag jelene van, hatalma pedig mondhatni zsarnoki. Hiszen a divatnak ellenállni korántsem veszélytelen cselekedet, ugyanis a többségtől való különbözőzés könnyen a nevetség tárgyává teheti az egyént. A divatot – mely kifejezés alatt a reformkorban szinte egyöntetűen az európai, azaz a párizsi divatot értették – az „előkelők”, az elit diktálta, a társadalom alsóbb rétegei csak követni tudták azt. A divatlapok szerzői ezért is gondolták úgy, hogy az elit élen járásával akár a nemzeti öltözetből is lehet divatot teremteni.

Ahogy azt már említettem, a kötet első nagy szakasza az 1830-as és az 1840-es évek történéseit taglalja. Ide tartoznak a *Nemzeti divat a reformkori pesti magyar nyelvű sajtóban* és a *Kostyál Ádám és Klasszy Vencel: a német és a magyar szabók vitája a reformkori Pesten* című fejezetek. Előbbiben megismerkedhetünk a pesti magyar nyelvű divatlapok hasábjain zajló, a nemzeti divat lehetőségéről, létjogosultságáról szóló diskurzussal, tehát a nemzeti vagy, ha úgy tetszik, a pesti divat genezisével. Lukács Anikó a két évtizedet külön alfejezetekben tárgyalja, arra hivatkozva, hogy a magyar nyelvű divatlapokban ebben a két évtizedben tetten érhető egy generációváltás. Az 1830-as évekből a *Regélő-Honművész* és a *Rajzolatok* című divatlapokat tekintette át, melyekben a nemzeti öltözet divattá válásának szorgalmazása még csak elvétve jelent meg. Az erre irányuló igény viszont körvonalazódni látszott, hiszen már ekkoriban is volt egy csoport, amely szívesen vette volna, ha a nemzet tagjai számára a kor igényeihez igazított nemzeti öltözet újra általános viseletté válik. Kiténik az említett szövegekből az is, hogy noha az 1830-as években még egyértelműen kétféle nemzetfogalom élt egymás mellett, mind a rendi, mind a modern értelemben vett nemzetben gondolkodók egyetértettek abban, hogy a magyar viselet a nemzethez való tartozás kifejezésének egyik lehetséges formája.

Az 1840-es években új divatlapok jelentek meg, ilyen volt például a *Regélő Pesti Divatlap*, a *Pesti Divatlap* vagy az *Életképek*. Ezekben már hangsúlyosabb helyet kapott a nemzeti frazeológia, valamint a divatlapok szerzői elkezdtek komoly jelentőséget tulajdonítani a nemzeti öltözet terjesztésében a nőknek, akikről úgy vélték, hogy feleségként és anyaként fontos szerepet játszhatnak a nemzeti szokások, így a nemzeti öltözet népszerűsítésében is. Azt gondolták, hogy a nők példamutatás az anyanyelvhasználat, a nemzeti viselet vagy például a magyar táncok terén,

⁶ ANDERSON, 2006.

⁷ SMITH, 1996.

⁸ CHARTIER, 1989.

⁹ LÖFGREN, 1989. 14–15.

valamint a divatlapokban ilyen témákban közölt tudósítások általános nemzeti divatot teremthetnek. Emellett azonban rendszeresen jelentek meg cikkek, tudósítások és divatképek a legújabb párizsi divatról is. Lukács Anikó arra a megállapításra jut, hogy a nemzeti divat az 1840-es években megmaradt a divatlapok hasábjain egyre jobban megformálódó igény szintjén, és ebben az évtizedben még nem vált ténylegesen divattá a nemzeti öltözet.

A nemzeti viseletről szóló diskurzust a reformkori nemzetközpontú gondolkodás részeként kell értelmeznünk. A cél a rang, a vagyon és a vallás által tagolt társadalom közös érdekeinek megtalálása, valamint összetartozásának kifejezése volt. Egy rendi kötöttségek nélkül viselhető, bárki számára elérhető öltözet képes lehet a különböző társadalmi csoportok közötti válaszfalak lebontására, az egységes nemzetkép kialakítására. Mindehhez azonban tisztázni kellett, mik azok a jellemvonások, szokások, jelek, amelyek alkalmasak lehetnek a nemzet összetartozásának szimbolizálására, valamint más csoportoktól, nemzetektől való megkülönböztetésére. Az öltözködés esetében azonban a más nemzetektől való elkülönülés mellett ugyanolyan hangsúlyosan jelent meg az összeegyeztethetőség kérdése is: lehet-e valami egyszerre magyar és európai, valamint lehet-e valami önálló, eredeti, de közben korszerű is?

Egyes országokban – ahol ebben az időben szintén felmerült a nemzeti öltözet megalkotásának igénye – a népviselethez nyúltak vissza. Magyarországon ez nem így történt, annak ellenére, hogy a diskurzust alakító korabeli szerzők egyetértettek abban, hogy az ősi, nemzeti hagyományokat a nép, a köznép őrizte meg. A 19. századi magyar nemzeti öltözet a már korábban is – rendi értelemben – nemzeti-nek tartott, történeti nemesi viselet hagyományát folytatta, tehát forrásnak nem a népet, hanem sokkal inkább a múltat tekintették. Ez a múltbéli történeti nemesi viselet sohasem tűnt el, csupán visszaszorult, megmaradt udvari díszruhának. A divatlapok mégis úgy tálták, mintha egy elfeledett ősi hagyományt élesztenének újra, mintha egy múltbéli állapothoz térne vissza a nemzet. A nemesi irányítással zajló polgárosodási folyamatba ez a jelenség kitérően illett, és úgy lett általános magyar nemzeti szimbólum a nemesi ruhából, ahogy a nemesség jogai mindenki számára érvényes jogokká váltak. A nemzeti öltözetben az ősiség, az eredetiség hangsúlyozása, a múltbéli állapothoz való visszatérés mögött azonban más okot is felfedezhetünk. A cél annak a múltnak a felidézése és előtérbe állítása volt, melyben a magyar nemzet még nagnak számított. Továbbá az ősiség hangsúlyozásával szembe lehetett állítani a magyar öltözetet a külföldi, párizsi divattal, amely természeténél fogva folyamatosan változik. Az egész törekvés lényege azonban leginkább a nemzeti öltözet, illetve annak népszerűsítése által a nemzet folytonosságának, eredetiségének, önálló fejlődésének igazolása volt.

A 16–17. századi főúri viselet a 19. században már erősen anakronisztikusan hatott, ezért azt a korabeli igényekhez kellett igazítani. A divatlapok szerzői többnyire úgy vélekedtek, hogy az ősi ruhán lehet változtatni, csupán egy „szabó-Kazinczyra” van szükség, aki elvégzi a szükséges igazításokat. A pesti szabóknak köszönhetően – akiknek központi szerep jutott a viselet 19. századira szabása során – kialakult a történeti nemesi viseletnek egy egyszerűbb, polgári változata, az eredeti pedig megmaradt udvari díszruhának. Abban viszont nem volt egységes álláspont a szabók között, hogy meddig lehet változtatni, korszerűsíteni a ruhadarabokon.

Lukács Anikó szerint valójában nem is beszélhetünk konkrét nemzeti öltözetről, hanem sokkal inkább arról volt szó, hogy bizonyos elemek – például a zsinórozás, a prém, a sarkantyús csizma, a dolmány, a mente, a párta, a kettős ujjak stb. – segítségével magyarossá tették a párizsi szabásnak megfelelő ruhadarabokat, öltözeteket. Európaiság és magyarság tehát összeegyeztethetőnek bizonyult – legalábbis ilyen formában. A divatlapokban ugyanis az 1840-es évektől kezdve rendszerint ellentétpároként ábrázolták a nemzeti és a párizsi, európai öltözetet, úgy is mondhatnánk, hogy *zeke* és *frakk* feszült ekkor egymásnak. *Zekések* alatt értették azokat, akik számára a nemzetiség volt a legfőbb, mindenek felett álló érték, míg *frakkosok* alatt azokat, akiknél a műveltség, illendőség, európaiság megelőzte azt. A divatlapok báli tudósításaiban állandó téma volt ez az ellentét, ahogy vita zajlott arról is, hogy a hazai ipar segítésének érdekében le kell-e mondani a sokkal jobb minőségű külföldi ruhaanyagokról. A reformkori nemzeti öltözet azonban a viták ellenére is végig megmaradt az általános viselet kívánalmának szintjén, ezért inkább úgy kell tekintenünk rá, mint a nemzeti egység és öntudat, valamint a nemzet életképességének, megújulásának kifejező eszközére, mintsem tényleges divatra.

A *Kostyál Ádám és Klasszy Vencel: a német és a magyar szabók vitája a reformkori Pesten* című fejezetben szintén az 1830-as és az 1840-es években zajló folyamatokba nyerhetünk betekintést, azonban egy másik perspektívából. Az előző fejezet makroszintjéhez képest átváltunk mikroszintre: két pesti szabómester, illetve szabócéh konkurenciaharcán keresztül ismerhetjük meg a reformkori nemzeti viseletet propagálók nézeteit. A konfliktus forrása természetesen a nemzeti öltözet volt, illetve az, hogy kinek van jogosultsága elkészíteni azt.

A kötet második nagy szakaszába a *Nemzeti divat a pesti magyar nyelvű sajtóban az 1850-es, 60-as években* és a *Jámbor Endre és a Férfidivat-közlöny szabászati szaklapok* című fejezetek tartoznak. Az első szakaszhoz hasonlóan a részletes makrotörténeti áttekintés után Jámbor Endre személyén keresztül kapunk egy rövidebb mikrotörténeti betekintést.

A reformkori divatlapok az 1849-es évet követően nem jelentek meg többé. Új lapokat csak az 1850-as évek közepétől kezdtek terjeszteni, amelyekben már kézimunka- és szabásmintákat is közöltek amellet, hogy rendszeresen foglalkoztak a nemzeti öltözet propagálásával is. Lukács Anikó szerint azonban az években újjáéledő nemzeti divatról szóló diskurzust már nem tekinthetjük a reformkorihoz hasonló, valódi vitának, mivel a propagálók nagyjából ugyanazokat az érveket ismételtették folyamatosan, miközben a nemzeti öltözetrel szemben megfogalmazott ellenvéleménynek nem igazán jutott hely az egyes divatlapok hasábjain. A reformkori helyzettel való másik lényeges eltérést pedig nem másban, mint magában a divatban, illetve a nemzeti divat valósággá válásában fedezhetjük fel.

Ebben a folyamatban Lukács Anikó szerint egyaránt jelentős szerep jutott a ruhák készítőinek, terjesztőinek, megrendelőinek, valamint propagálóinak, tehát a divatlapok szerzőinek is – annak ellenére, hogy a korabeli sajtó munkatársai magukat kizárólag a divat közvetítőiként definiálták. A nemzeti gondolkodásmód sajátossága, hogy másokkal szemben fogalmazza meg magát, így ebben az értelemben a magyar nemzeti divatnak is csak akkor van létjogosultsága, ha képes többet nyújtani, mint a párizsi, tehát az európai divat. Ebből kifolyólag az 1860-as években a legújabb párizsi divatról megjelent tudósítások célja már nem az volt,

hogy az olvasók számára érdekessé, kíváncsossá tegyék a különböző európai ruhadarabokat, hanem sokkal inkább az, hogy a magyar öltözettel szembeállítsák, illetve nevetséges színben tüntessék fel azokat. Emellett természetesen továbbra is megmaradt az a jelenség, hogy a nemzeti öltözet az európai öltözet magyaros változata volt. Sőt, a történeti és ekkor már részben népviseleti motívumokkal magyarosított ruhadarabok készítéséhez a legtöbb esetben külföldi textíliákat használtak. Általános igény volt az egyszerűsítésre és a ruhák olcsóbbá tételére is, ami azzal magyarázható, hogy ekkoriban Európában már az egyszerű, sötét, polgári viselet divatozott. Továbbá, a nemzeti öltözet kényelmesebbé tételének kérdése is rendre felmerült a melegebb hónapokban, a *Divatcsarnok* egy szerzője ezt a következőképpen fogalmazta meg: „*Férfiszabóink mindent megkísértenek, hogy a magyar öltönyöket oly módon állítsák ki, hogy a meleggel sikeresen dacolhassanak, nehogy a hazafiúi kötelesség teljesítése felesleges és szükségtelen izzadásba kerüljön.*” (164.)

Az 1860-as években, tehát a nemzeti divat időszakában, a reformkorhoz hasonlóan a viselet ősiségét hangsúlyozták, így igazolva a viseletben meglévő hagyomány folytonosságát, azzal a többlettel, hogy ekkor már a történeti nemesi viselet reformkori felelevenítésére is tudtak támaszkodni. A nemzeti divat az emlékezés gesztusának, az idealizált múlt felértékelődésének, valamint az ősök iránti tisztelet kifejezésre juttatásának egy sajátos formáját hívta életre. Ez például a különböző ruhadarabok elnevezéseiben volt tetten érhető. A mentéket, dolmányokat és egyéb ruhadarabokat ugyanis készítőik rendszerint nemzeti királyokról, fejedelmekről, írókról, valós nemzeti vagy irodalmi hősookról nevezték el. Az 1860-as évek diskurzusa fontos szerepet játszott a nemzeti önkép kialakításában is. A nemzeti divat témájában megnyilatkozó szerzők azon a véleményen voltak, hogy a külső megjelenés az egyén és nemzete jelleméről egyaránt tájékoztatja a szemlélőt. Úgy gondolták, hogy a nemzeti öltözettel ki lehet fejezni a nemzet kettős önképét: az egyfelől ősi, pompás, keleti, ázsiai, másfelől az ezzel összeegyeztethető korszerű, európai jellegét.

Az, hogy a Lukács Anikó által behatárolt 1859 és 1868 közötti időszakban a nemzeti öltözetből divat lett, több okra is visszavezethető. Egyaránt volt ez politikai demonstráció és a belső egység megteremtésének, tehát a rendi válaszfalak lebontásának szimbolikus gesztusa. A szerző szerint, amikor a tudósítók a magyar viselet sajátos voltáról, függetlenségéről, a nyugati divattal való egyenrangúságáról értekeztek, mindezeket egyúttal a magyar nemzetre is vonatkoztatták. A divatlapok szerzői igyekeztek hangsúlyozni, hogy a nemzeti divat nem politikai akció, azonban ezt cáfolni látszik az a tény, hogy a kiegyezés után elharapódzott az ún. *elfrakkosodás* jelensége.

A *Jámbor Endre és a Férfidivat-közlöny szabászati szaklapok* című fejezet arra a kérdésre keresi a választ, hogy mit jelenthetett a nemzeti öltözet és az 1860-as évek nemzeti divatmozgalma egy pesti szabómester számára. A címszereplő Jámbor Endrének valószínűleg nagyon is sokat, hiszen saját szabászati szaklapot üzemeltetett *Férfidivat-közlöny* címmel, mellyel a többi magyarországi szabónak szeretett volna tájékoztatást nyújtani a magyar öltözet szakszerű elkészítéséről, és amelynek hasábjain rendre publikálta a nemzettel kapcsolatos egyéb gondolatait is.

A szerző az utolsó, vagyis *A 19. századi magyar nemzeti divat emlékiratok és naplók tükrében* című fejezetben gyökeresen más műfajú forrásbázisból kiindulva kívánja

láttatni a tárgyalt évtizedeket. Meglátása szerint annak ellenére, hogy az egyéni emlékezetből természetesen nem lesz kollektív emlékezet, az általa feldolgozott naplókából is igazolódni látszik az 1860-as években lezajlott nemzeti divatmozgalom. Sőt, a naplók képesek olyan részletekre is rávilágítani, hogy voltak, akik nem hitükből adódóan öltöttek magyar ruhát, hanem sokkal inkább kényszerítés, esetenként fizikai erőszak hatására.

Lukács Anikó *Nemzeti divat Pesten a 19. században* című könyve egy kitűnően megírt monográfia, amely a 19. századi magyar nemzetépítés folyamatát egyetlen konkrét elem segítségével képes láttatni. A könyv olvasmányossága mellett említést érdemel még a korabeli divatlapok metszeteinek, rajzainak képi megjelenítése is, melyeknek köszönhetően a nemzeti divat fejlődéstörténetének, valamint az egyes ruhadaraboknak a megismerése látványosabbá, élményszerűbbé válik, még akkor is, ha mutatósabbak lettek volna a képek eredeti színeikben, mint fekete-fehérben. Reméljük, a jövőben még sok hasonlóan színvonalas disszertációt olvashatunk Budapest Főváros Levéltárának munkatársaitól!

Tóth Kelemen

Felhasznált irodalom és rövidítések

ANDERSON

2006 ANDERSON, Bendict: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Budapest, L'Harmattan, 2006.

CHARTIER

1989 CHARTIER, Roger: Le monde comme representation. In: *Annales ESC*, 44. (1989) 6. sz. 1505–1520.

LÖFGREN

1989 LÖFGREN, Orvar: A nemzeti kultúra problémái svéd és magyar példákon szemlélve. In: *Janus*, 6. (1989) 1. sz. 13–28.

LUKÁCS

2002 LUKÁCS Anikó: Nemzeti divat a reformkori Pesten. In: *Korall*, (2002) 10. sz. 40–56.

2008a LUKÁCS Anikó: Kostyál Ádám és Klasszy Vencel: német és magyar szabók vitája a reformkori Pesten. In: *Fons*, 15. (2008) 1. sz. 23–49.

2008b LUKÁCS Anikó: Átöltözések. A 19. századi magyar nemzeti divat emlékiratok és naplók tükrében. In: *Aetas*, 23. (2008) 3. sz. 46–64.

2010a LUKÁCS Anikó: *Nemzeti divat Pesten a 19. században*. PhD disszertáció, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2010.

2010b LUKÁCS Anikó: Nemzeti divat a pesti magyar nyelvű sajtóban az 1850-es, 60-as években. In: *Nemzeti látószögek a 19. századi Magyarországon. 19. századi magyar nemzetépítő diskurzusok*. Szerk.: ALBERT Réka – CZOCH Gábor – ERDŐSI Péter. Budapest, Atelier, 2010. 265–302.

SMITH

1996 SMITH, Anthony D.: Az „aranykor” és a nemzeti újjáéledés. In: *Café Babel*, 6. (1996) 1. sz. 11–25.